

2006-cı ilin avqustunda "Xəzər dənizinin ətraf mühitinin mühafizəsi haqqında Çərçivə Konvensiyası"nın qüvvəyə minməsi ilə Xəzəryanı dövlətlər arasında ekoloji əməkdaşlığın yeni mərhələsi başladı. Konvensiyanın hazırlanması prosesi uzunmüddətli və çoxpilləli dialoqun nəticəsi idi. 1995-ci ildən başlayaraq Xəzəryanı ölkələrin mütəxəssisləri və diplomatları BMT-nin Ətraf Mühit Proqramı (UNEP) və digər beynəlxalq təşkilatların dəstəyi ilə geniş müzakirələr aparıblar.

Müzakirələr 2003-cü ilə qədər davam edib və həmin il noyabr ayının 4-də Tehran şəhərində beş Xəzəryanı dövlət - Azərbaycan, Rusiya, İran, Qazaxıstan və Türkmənistan tərəfindən beynəlxalq müstəvidə tanınan "Tehran Konvensiyası" imzalanıb. "Teh-

yalnız ətraf mühitin mühafizəsi ilə məhdudlaşmış, həm də regionda dövlətlərarası əməkdaşlıq, etimad mühitinin yaradılması və dağınıqlıq inkişaf üçün zəmin yaradır. Sözügedən aspektlər enerji resurslarının hasilatı və nəqlində artan fəaliyyətlər fonunda böyük əhəmiyyət kəsb edir. Son illərdə Xəzər dənizinin ekoloji problemlərinin global və regional siyasətdə diqqət mərkəzində olması fonunda "Tehran Konvensiyası"nın rolu daha da aktuallaşıb. Dövlətlərin bu çərçivədə əməkdaşlıq söyləri davam etdirilir, hüquqi mexanizmlər gücləndirilir, yeni ekoloji təşəbbüslər və monitoring proqramları həyata keçirilir. Bu da Xəzər dənizinin gələcək nəsillərə ötürülməsi üçün zəruri şəraitin yaradılmasına xidmət edir.

Regionun ekoloji və siyasi inkişafı ilə bağlı növbəti önəmli addım 2018-ci il avqustun 12-də Qazaxıstanın Aktau şəhərində keçirilən V Zirvə toplantısı zama-

İqtisadi problemlərə səbəb olur. Xəzər dənizinin səviyyəsindəki dəyişikliklərin əsas səbəblərindən biri regiona tökülən çayların suyunun azalmasıdır. Azalmanın arxasında yağıntılının ümumi miqdarının düşməsi, çay suyunun kənd təsərrüfatı sahəsində artan istifadəsi dayanır. Beləliklə, təbii və antropogen faktorların qarşılıqlı təsiri dənizin hidrologiyasını kəskin şəkildə dəyişdirir, ekosistemin tarazlığını pozur. Dəniz səviyyəsini instrumental ölçmələri 1840-cı ildən davam edir və bu uzunmüddətli müşahidələr regionun hidrometeoroloji vəziyyətini qiymətləndirməkdə əvəzsiz mənbədir. XX əsrdə dəniz səviyyəsində üç əsas dövr fərqləndirilir: 1900-1929-cu illərdə səviyyənin sabit qalması (-26.3 metr ətrafında), 1930-1977-ci illərdə isə monoton azalma (bu dövrdə səviyyə 1.75 metr enərək 1977-ci ildə rekord aşağı səviyyəyə çatıb və dənizin sahəsi 48

0.030°C artıb, ümumilikdə isə 1.2°C yüksəliş qeydə alınıb. Temperaturun artması isə buxarlanma sürətini artıraraq dəniz səviyyəsinə mənfi təsir göstərir.

Proseslər fonunda Xəzər dənizinin ekoloji vəziyyəti beynəlxalq gündəmdə ciddi müzakirə mövzusunə çevrilib. Azərbaycanın ötən ilin noyabrında ev sahibliyi etdiyi BMT-nin İqlim Dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyasının Tərəflər Konfransının 29-cu sessiyası (COP29) çərçivəsində Xəzər dənizinin iqlim və ekoloji problemlərinə xüsusi diqqət yetirildi. Sessiyada Xəzəryanı dövlətlərin nazirlərinin və yüksək vəzifəli şəxslərinin səviyyəsində "Xəzər dənizi səviyyəsinin azalması ilə bağlı əməkdaşlığın gücləndirilməsi haqqında Bəyannamə" qəbul olundu. Bəyannamə regional dövlətlərin iqlim dəyişmələrinə qarşı qarşılıqlı məsuliyyət hissi ilə birgə hərəkət etməsini rəsmi olaraq təsdiq etdi. Bə-

Qlobal konfiqurasiya və geosiyasi önəm

ran Konvensiyası"nın əsas məqsədi Xəzər dənizinin unikal ekosistemini çirkənlənmədən qorumaq, bioloji sərvətlərinin davamlı istifadəsini təmin etmək və ekoloji vəziyyətini bərpa etməkdən ibarətdir. Konvensiyada çirkənlənmənin müxtəlif mənbələri - sənaye tullantıları, neft və qaz hasilatı, su axınları və digər antropogen təsirlər nəzərə alınır. Həmçinin, konvensiya ekoloji monitoring, təsir qiymətləndirməsi və elmi araşdırmaların aparılmasını prioritet hesab edir ki, bu da qərarvermə proseslərinin müasir və elmi əsaslara söykənməsini təmin edir. Sənəd Xəzər dənizinin ekoloji təhlükəsizliyinin təmin edilməsində regional integrasiyanın əsas hüquqi bazası rolunu oynayır. Onun qüvvəyə minməsi

nı atıldı. Burada Xəzər dənizinin hüquqi statusunu müəyyən edən yeni Konvensiya imzalandı. Sənəd Xəzər dənizinin hüquqi çərçivəsini daha da konkretləşdirərək region dövlətləri arasında su hövzəsinin statusu, sərhəd məsələləri və ekoloji təhlükəsizlik sahəsində əlaqələndirməni gücləndirdi. Hər iki konvensiya Xəzər regionunda davamlı inkişafın təmin olunması üçün vacib hüquqi və siyasi bazadır. Bu gün iqlim dəyişmələrinin yaratdığı ekoloji çağırışlar Xəzər dənizinin ətraf mühitinə ciddi təsir göstərməkdədir. Son 30 ildə iqlim dəyişmələrinin regionda daha aydın hiss olunması, xüsusən də dənizin su səviyyəsinin azalması, sel və quraqlıqların artması Xəzər sahilində yaşayan əhəlinin həyat şəraitinə təsir edir. Bu, həm də sosial

min kvadratkilometr azalıb), 1978-1995-ci illərdə isə dəniz səviyyəsində kəskin artım (təxminən 2 metr) müşahidə olunub. Sözügedən dəyişikliklər regionun iqlim və hidrologiya sistemlərində fundamental dəyişikliklərin baş verməsinə səbəb olur.

Xəzər dənizinin səviyyəsində uzunmüddətli dəyişkənliyə təsir edən amillər çoxşaxəlidir və əsasən dörd böyük qrupa bölünür: kosmogeofiziki qüvvələr, geoloji və geodinamik proseslər, hidro meteoroloji dəyişikliklər və antropogen təsirlər. Bu amillərin qarşılıqlı təsiri və dinamikası dənizin səviyyəsinin illər üzrə dəyişməsinə müəyyən edir. Araşdırmalar göstərir ki, Xəzər dənizinin səviyyəsi okean-atmosfer-quru səthi sistemi çərçivəsində formalaşan genişmiqyaslı rütubət mübadiləsinin integral göstəricisidir. Bu sistemdə əsas rol Volqa çayının hövzəsindən daxil olan suyun həcminə aiddir. XX əsrdə səviyyə dəyişkənliyində Volqa çayının töhfəsi təxminən 64 faiz təşkil edib. Əgər digər böyük çaylar - Kür, Ural, Terek və Sulak kimi 130-a yaxın çayın axını da nəzərə alınarsa, ümumi pay 70 faizə yüksəlir. Bu isə göstərir ki, Xəzər dənizinin səviyyəsi əsasən suyun daxil olması ilə bağlıdır. Digər 30 faiz səviyyə dəyişiklikləri isə əsasən buxarlanma prosesləri ilə bağlıdır. Son 40 il ərzində (1980-2020) regionda orta illik hava temperaturu hər il təxminən

yannamədə ekoloji təhlükəsizliyin təmin olunması, su ehtiyatlarının davamlı idarə olunması, innovativ texnologiyaların tətbiqi, risklərin qarşısının alınması və təsirli adaptasiya strategiyalarının hazırlanması prioritet olaraq gös-tərildi.

COP29 çərçivəsində keçirilən panel və müzakirələrdə də Xəzər dənizinin səviyyəsinin azalması-nın səbəbləri, region dövlətlərinin qarşılaşdığı iqlim riskləri, su ehti-yatlarının davamlı idarə olunma-sı, həmçinin birgə monitorinq və elmi araşdırmaların vacibliyi ge-niş şəkildə müzakirə edildi. Plat-forma, həmçinin Xəzər regionu üçün yeni əməkdaşlıq mexaniz-mlərinin yaradılması və mövcud hüquqi bazaların gücləndirilməsi üçün beynəlxalq dəstək və re-sursların mobilizasiyası baxımın-dan önəmli fürsət yaratdı. COP29-un Xəzər dənizi ilə bağlı rolu həm də regionun iqlim və ekologiya sahəsində beynəlxalq təcrübə və standartlarla uyğun-laşması, qlobal iqlim hərəkətinin bir hissəsi kimi mövqeyinin möh-kəmləndirilməsi ilə əlaqəlidir. Azərbaycanın ev sahibliyi etdiyi sessiya Xəzər regionunun iqlim siyasətindəki önəmli yerini vur-gulamaqla bərabər, digər bey-nəlxalq aktorlarla əməkdaşlıq və texniki dəstək imkanlarını artır-maq üçün mühüm imkan yaratdı.

Nurlan ABDALOV,
"Respublika".